

- JANOUEŠEK, P. S kanónem na kanón aneb Kvadratura kánonu a nesamozřejmost jeho samozřejmosti. *Tvar*, 26, 2015, č. 16, s. 12 a č. 17, s. 16–17.
- JAREŠ, M. (ed.) *Lupiči nedobytných pokladů*. Praha: Knižní klub, 2015.
- JENKINS, H. Proč má Fiske stále co říci. In *J. Fiske: Jak rozumět populární kultuře*. Praha: Akropolis, 2017, s. 5–43.
- KRÁLÍKOVÁ, A. Pitva literatury. Co prozrazují diskuse o maturitním kánonu. *A2*, 16, 2020, č. 15. s. 5.
- MARKOVÁ, E. Světová poválečná literatura v čítankách pro střední školy. *Usta ad Albim Bohemica* (22), č. 1–2, 2022, s. 42–56.
- MARSH, J., & MILLARD, E. *Literacy and popular culture: Using children's culture in the classroom*. SAGE, 2000.
- MOCNÁ, D. Dvě podivné „detektivky“. (Čapkův Hordubal a Jméno růže U. Eka). *Česká literatura*, 4, 2005, č. 4, s. 465–493.
- MOCNÁ, D. *Červená knihovna: studie kulturně a literárně historická: pohled do dějin pokleslého žánru*. Praha: Paseka, 1996.
- MOCNÁ, D. Populární literatura. In D. Mocná, J. a kol. *Encyklopedie literární žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 501–509.
- NIKOLAJEVA, M. *Reading for learning. Cognitive approaches to children's literature*. John Benjamins, 2014.
- RYBAKOVA, K.; ROCCANTI, R. Connecting the Canon to Current Young Adult Literature. *American Secondary Education*, 44, 2016, 2, s. 31–45.
- ŘADOVÁ HOLANOVÁ, M. (v tisku) Zorro, Don Q a Estevan Rex. In *Čtivo? Díla a kontexty české populární literatury 1918–1939*.
- STARÝ, J. Populární literatura a brak: Historická konstanta, nebo moderní problém? *Plav*, 11, 2015, č. 3, s. 7–9.
- VOJTÍŠEK, O. Literární kánon z maturitní perspektivy. *ČJL*, 72, 2022, č. 5, s. 226–231.

Zdarma online dostupné, jenže nekvalitní: e-knihy Městské knihovny v Praze

Robert Adam, FF UK v Praze

robert.adam@ff.cuni.cz

Klíčová slova: e-kniha; Městská knihovna v Praze; ediční zpracování textu

Key words: e-book; Municipal Library in Prague; editorial processing

Available Online for Free but of a Low Quality: E-books by the Municipal Library in Prague

The paper analyses the editorial processing in electronic editions published by the Municipal Library in Prague.

Městská knihovna v Praze (dále MKP) začala před třinácti lety vydávat beletristické texty ve formě e-knih a nabízet je zdarma ke stažení na svých webových stránkách. Počet titulů už se pohybuje v řádu tisíců. Kritické glosy dotýkající se praxe MKP, které se objevily v internetovém literárněvědném periodiku *Kanon*, tuto praxi z mnoha hledisek problematizovaly. Zpochybnily samu skutečnost, že knihovna knihy

v masivním množství vydává, a poukázaly na to, že se tím výrazně snižuje šance na to, aby se příslušným titulům dostalo pečlivě připravené a nadstandardně materiálově vybavené edice v profesionálním nakladatelství.¹ Upozornily dále, že MKP pro své e-knihy mlčky přejímá i editorsky komponované celky, čímž si присvojuje cizí práci.² Nověji se pak zaměřily na výběr textové předlohy, tedy na to, kterou edici vzala MKP za základ pro své vydání, a konstatovaly v této věci naprostý chaos.³ Ediční a textologické oddělení Ústavu pro českou literaturu AV ČR, v v. i., uspořádalo 30. listopadu minulého roku na téma e-knih MKP textologické kolokvium. Pro jeho potřeby jsem s pomocí analýz vypracovaných studentkami FF UK⁴ i vlastních zhodnotil ediční zpracování textu ve vybraných e-knihách MKP a zde bych rád seznámil češtinářskou veřejnost s hlavními zjištěními. Repertoár literárních děl v katalogu e-knih MKP je široký a dostupnost těchto e-knih už nemůže být snazší – lze tedy očekávat, že jich hojně využívají či budou využívat učitelé i žáci. Pokládám za nezbytné, aby ti první a pod jejich supervizí bohda i ti druzí věděli, co svým případným rozhodnutím pracovat s e-knihou MKP riskují.

V počátcích své ediční činnosti postupovala MKP zřejmě tak, že nějakou edici vybraného díla (zpravidla tu, která je dostupná v digitalizované podobě na platformě Kramerius⁵) převedla do podoby textového souboru pomocí programu OCR, text nově vysázela a vydala bez jakýchkoli cílených zásahů. Valnou většinu e-knih však dnes už tvoří edice, v nichž (jak se píše v tiráži) „byl text redakčně zpracován“. Se studentkami jsme analyzovali celkem 23 e-knih; šlo o texty různých literárních druhů a žánrů, různého rozsahu, různé doby vzniku, o díla původní i překladová.⁶ Text každé e-knihy jsme srovnali pomocí tří až pěti několikastránkových sond s textem výchozí edice (údaj o výchozí edici je vždy uveden v tiráži) a s textem jiných, novějších edic. V mnoha případech se ukázalo, že výchozí vydání nebylo z hlediska redakčního zpracování zvoleno ideálně: redaktorka např. musela sama provádět pracnou pravopisnou aktualizaci, kterou by bývala mohla převzít z nějaké edice novější. E-knihy MKP zpravidla nemají ediční poznámku; jednou z výjimek jsou e-knihy vydané v rámci projektu *Karel Čapek online*: ediční poznámka je v nich stručná (73 slov) a pro různé tituly tatáž: dochází tak k např. k tomu, že čtenář se v poznámce k edici *Trapných povídek* dočte, že byly grafické podoby *galerie/galérie* sjednoceny ve prospěch podoby *krátké*, ač se v *Trapných povídkách* slovo *galerie/galérie* vůbec nevyskytuje.

¹ KOSÁK, M. Digitální úložiště Městské knihovny v Praze. *Kanon* 29. 10. 2020. [online] Dostupné z <<http://i-kanon.cz/2020/10/29/digitalni-uloziste-mestske-knihovny-v-praze/>>

² ŠPIRIT, M. Městská knihovna a „melodie podzemi“. *Kanon* 1. 10. 2020. [online] Dostupné z <<http://i-kanon.cz/2020/10/01/mestska-knihovna-a-melodie-podzemi/>>

³ KOSÁK, M. Zásada špatné volby. *Kanon* 7. 12. 2023. [online] Dostupné z <<http://i-kanon.cz/2023/12/07/zasada-spatne-volby/>>

⁴ B. Babíánková, D. Burková, B. Bydžovská, M. Daňková, Š. Dohnalová, E. Dragounová, V. Elznicová, V. Malá, K. Mikulecká, J. Sapíková, M. Seidlová, T. Štěpničková.

⁵ Digitální knihovna Kramerius. Praha: Národní knihovna ČR, 2003–2024. [online] Dostupné z <<https://kramerius.nkp.cz/>>

⁶ Z. Brabcová: *Daleko od stromu*; K. Čapek: *Boží muka*; K. Čapek: *Trapné povídky*; K. Čapek: *Hordubal*; K. M. Čapek-Chod: *Antonín Vondřejc*; F. M. Dostojevskij: *Dvojník*; F. M. Dostojevskij: *Povídky*; V. Dyk: *Krysař*; L. Fuks: *Variace pro temnou strunu*; B. Hrabal: *Ostře sledované vlaky*; L. Klíma: *Utrpení knížete Sternenhocha*; K. Klostermann: *V srdci šumavských hvozdů*; J. Kolář: *Vršovický Ezop*; J. A. Komenský: *Labyrint světa a ráj srdce*; J. Mahen: *Rybářská kniha*; I. Olbracht: *Biblické příběhy*; E. A. Poe: *Zlatý skarabeus a jiné povídky*; M. Pujmanová: *Lidé na křižovatce*; A. S. Puškin: *Evžen Oněgin*; J. Škvorecký: *Tankový prapor*; J. K. Tyl: *Strakonický dudák*; J. Verne: *Cesta kolem světa za osmdesát dní*; J. Zeyer: *Dům U Tonoucí hvězdy*.

Intenzita redakčního zpracování je velmi různorodá, od pouhého zarovnávání odstavců (Brabcová) až po masivní zásahy do pravopisu i do zvukové realizace textu (Komenský, Klostermann, Verne). Praxe MKP nepůsobí jako řízená nějakým podrobným manuálem, avšak s některými strukturními prvky edice zachází jednotně: označení kapitol se píše majuskulami, obsah se umísťuje na začátek, a kde je to možné, zahrnuje i sekundární dělení (názvy podkapitol apod.), vysvětlivky se přesouvají pod čáru (v některých e-knihách se k původním vysvětlivkám přidávají nové, v jiných se spíše původní vypouštějí).

Tak jak je zvykem i v klasických čtenářských edicích, upravují se v e-knihách MKP jevy grafické: psaní předložek a předpon *s(e)/z(e)* (prakticky ve všech e-knihách), psaní zkratk a čísel (náhrada číslic slovy nebo naopak; převod římských číslic na arabské), psaní velkých a malých počátečních písmen, psaní slov dohromady a zvlášť. Zdaleka ne ve všech e-knihách se ale modernizuje psaní slov přejatých. Normativována bývá čárková interpunkce, sekvence znaků *!... a ?... se převádějí na ...!, ...?*, malé písmeno po vykřičníku nebo otazníku se obvykle mění na velké.

Vedle jevů grafických, tedy neslyšitelných, najdeme v elektronických edicích MKP i četné zásahy do jazyka. Mění se samohlásková kvantita z dnešního pohledu zastaralá (např. v překladu J. Verna, dále u Komenského, Dyka či Čapka) i záměrně nespisovná (u Koláře a Škvoreckého), např. ve slovech/tvarech *oblekl, mihaly se, úsilovně, tajuplně, prosím, katolickym*. Předmětem úprav je rovněž archaická nebo nespisovná kvalita hlásek (např. u Komenského *mhla, ryňk* nebo u Čapka *vlašťovky*). Úpravy se nevyhýbají ani přímým řečem, v nichž hláskové odchylky od spisovné normy slouží k charakteristice mluvčící postavy, např. jako nářečního mluvčího (*deň, speciálně* u Čapka-Choda), ani poezii, kde mění počet slabik ve verši (*rychlej > rychleji* u Puškina). Hláskové úpravy v přejatých slovech jsou náhodné, a mohou se dokonce křížit: srov. *avanturu > avantýru × manikýrou > manikúrou* v *Evženu Oněginovi*. Místy před redakcí MKP neobstály ani archaické slovesné tvary (např. Klostermannovy *rozestru, spat*), v *Krysaři* proběhla důsledná likvidace infinitivních koncovek *-ti* na několika úvodních stránkách a na s. 11 se zastavila. Častěji než slovesné jsou upravovány tvary substantivní (výrazně u Klostermanna, Mahena a Verna), jako třeba *vladyk > vladyků, za křem > za keřem, ze žaludka > ze žaludku, Phileasu Foggovi > Phileasi Foggovi* aj. Zvukovou realizaci textu zasahují i změny v použitých jednotkách (*1.70 m > 170 cm* u Mahena) a vypouštění slov (*s jeho uveřejněním > s uveřejněním* u Klímy).

Strojový převod digitalizovaných výchozích edic do textového procesoru vede k literárním chybám, které zůstávají neopraveny. Zde je několik příkladů: *do níž zašel > do níž zase* (Čapek-Chod), *oni nosí šedivé > oni nosí šedivě* (Fuks), *Ale je > Aleje* (Puškin), *tu ženskou > ta ženskou* (Dostojevskij), *vírných > vířných* (Zeyer), *takovou > lakovou* (Tyl), *káže > káze, look out > lock out, vymyslí > myslí* v místě rozdělení slova ve výchozí edici (Čapek) atd. Zmíněný automatický proces patrně nedokáže rozeznat kurzivu od antikvy – v některých edicích (např. *Boží muka, Trapné povídky*) mizí vyznačování kurzivou zcela, v jiných je oproti předloze nedůsledné (*Utrpení knížete Sternenhocha, Lidé na křižovatce*). E-knihy tedy likvidují autorské zvýrazňování některých slov či vět v textu.

Výše jsem už uvedl, že MKP bere za základ svých edic zhusta vydání nevhodná, desítky let stará, mnohdy vydání, u nichž neproběhlo žádné kritické ověřování textu, srovnávání jednotlivých textových pramenů apod. Děje se to i v případech, kdy je takové kvalitní, moderní, spolehlivé vydání k dispozici. MKP zkrátka vezme jednu edici a v ní provede modernizační a typograficky sjednocující úpravy. Nepřihlíží přitom k jiným edicím, v nichž třeba byly provedeny opravy dávných tiskových omylů a dalších poškozených míst textu. Edice MKP tak přejímají ze svých výchozích edic i chyby, které v žádné jiné edici, než je ta výchozí, nenajdeme. Někdy jde jen o banální absenci čárky, které si redakce MKP nepovšimla (jako třeba *stupínkem tabulí a kamny* u Fukse), ale jindy o neexistující slovo: ve výchozí edici Klostermannova díla, která pochází z roku 1938, je vinou chyby tisku vytištěno *doktor hy slyšel*, ve všech ostatních edicích čteme *doktor ho slyšel*, ale redaktorka MKP, ač jí zjevně místo připadalo podezřelé, do jiných edic nenahlíží a s neexistující formou se vyrovnává jejím vytčením do uvozovek: *doktor „hy“ slyšel*. Na druhé straně je třeba uznat, že redakční zpracovatelé MKP se snaží překlepy, chybějící mezery a zjevné interpunkční prohrěšky výchozích edic opravovat vcelku úspěšně.

Pravopisné a interpunkční úpravy jsou prováděny mechanicky, bez zřetele k významu a kontextu. Snadno tak mohou narušit význam textu, tj. učinit příslušnou pasáž nesrozumitelnou. K tomu dva příklady z Čapka-Choda: *s hůry i podhloubí jeho zabourily obě půle* (tzn. ze dvou stran, shora i zdola) se změnilo na *shůry i podhloubí jeho zabourily obě půle* – *podhloubí* tu ztratilo předložku a s ní i genitivní platnost; „*Ale, abychom si dobře rozuměli, jsem pekařským* (kde *Ale* je odpověď na předchozí otázku, tedy citoslovce s výpovědní platností) > „*Ale abychom si dobře rozuměli, jsem pekařským*.

Snad nejvýraznějším rysem redakčních úprav prováděných v e-knihách MKP je nedůslednost, prakticky žádná plošná změna není dotažena do konce a v textu vznikají rozdíly, které nevytvořil autor. To lze dobře ilustrovat na dvou titulech, na Mahenově *Rybářské knížce* a na Zeyerově *Domě U Tonoucí hvězdy*. V prvním jmenovaném textu je upraveno *na př.* > *např.*, *zatím co* > *zatímco*, *jak pak* > *jakpak*, *ku podivu* > *kupodivu*, avšak zůstává *do nekonečna*, *z blízka*, *zatím co* (tj. i s týmž výrazem se zachází různě); mění se *s našeho* > *z našeho*, *se řetězu* > *ze řetězu*, *s druhé strany* > *z druhé strany*, ale zůstává ponecháno *se všech stran*, *se sebe*, *s břehu*; čárka před *a když* se jednou vkládá (*na velké holi se ztratil a když zatáhneš* > *na velké holi se ztratil, a když zatáhneš*) a jindy nevkládá (*Je chytřejší než liška a když ji tak*). U Zeyera panuje chaos především v zacházení s přejatými slovy: modernizuje se *Italie* > *Itálie*, *mysterií* > *mystérií*, *linguista* > *lingvista*, *positivism* > *positivismus*, a současně v textu zůstává *mysteriosně*, *idealisuje*, *atheism*. Dodejme ještě, že běžné jsou v elektronických edicích MKP také chyby v dělení slov na koncích řádků.

Nejnovější e-knihy MKP, zdá se, jsou kvalitnější než tituly starší. V diskusi vedené na textologickém kolokviu 30. listopadu 2023 však zazněly informace o pracovních podmínkách redaktorů, které k přílišnému optimismu nepovzbuzují. Rozhodující činitelé MKP při své vydavatelské činnosti zcela zřejmě preferují kvantitu před kvalitou.

Učitelé by měli dbát na to, aby jejich žáci četli klasická literární díla ve spolehlivém znění, bez zbytečně nesrozumitelných míst, bez nefunkčního kolísání jazykových

jevů, se zachovaným autorským vyznačováním atd. Neměli by tedy s e-knihami MKP v hodinách literární výchovy pracovat a svým žákům jejich četbu doporučovat.

Jazykové kompetence druhé generace mluvčích češtiny jako zděděného jazyka

Ta gramatika a takí to psaní mě tak nejde (jak tady v tém textu vidíte)

Kateřina Šichová, SLK Universität Regensburg

katerina.sichova@ur.de

Klíčová slova: bilingualismus česko-německý, didaktika češtiny jako zděděného jazyka, chyby a odchylky v řeči, jazykový kontakt, mluvčí češtiny jako zděděného jazyka, neúplné osvojení jazyka

Key words: Czech-German bilingualism, didactics of heritage language, heritage speakers of Czech, incomplete language acquisition, language attrition, speech errors and deviations

Language competence of second generation heritage speakers of Czech

The paper deals with the language competences and needs of second generation heritage speakers of Czech in Germany. The data are from 2006–2023, originating from observations, written work, oral production and interviews of about 40 university students who participated in special classes of Czech for heritage speakers. First, selected aspects of the language biographies and some language ideologies of these speakers are outlined. Second, a prototypical profile of their Czech is presented, in which listening and speaking competences prevail over reading and writing skills. Examples are used to illustrate some instability in certain grammatical as well as lexical and other phenomena.

Úvodem

Z nejrůznějších důvodů Češi odcházeli a odchází žít do jiných zemí. Tam pak bývá jejich jazyk vystaven různým vlivům a v závislosti na okolnostech (velikost krajanské komunity, ochrana minoritních jazyků v majoritní společnosti aj.) doznává mnoha změn u nich i u jejich potomků. Tyto změny byly a jsou lingvisticky zkoumány a popisovány z nejrůznějších úhlů pohledu a na rozmanitých příkladech mluvčích (souhrnně Cope/Dittmann, 2020; Mc Cabe, 2017; Nekula, 2021a).

Popis variet češtiny utvářených v zahraničním kontextu, a tedy i češtiny jako zděděného jazyka (čzj)¹, je důležitý také z hlediska lingvodidaktického. Metodika výuky,

¹ K definici češtiny jako zděděného jazyka viz Brehmer/Mehlhorn (2018, s. 17n.). Tento pojem je ovšem v mnoha případech diskutabilní, ať již s ohledem na doslovný význam přídavného jména (*zděděný* – takový, který byl zděděn, tj. máme ho), nebo s ohledem na sociokulturně i jazykově enormně pestrou skupinu lidí, jichž se týká. Také v bohemistické odborné literatuře najdeme pro tyto mluvčí, resp. pro podoby jejich češtiny různá označení (*chorvatští Češi*, *volynská čeština*, *krajanská varieta češtiny v Texasu* apod.). Jakkoli je každý pojem a jeho definice někdy příliš zobecňující a spolu s ním existuje mnoho případů, pro něž nevyhovuje, domnívám se, že *čeština jako zděděný jazyk* dobře doplňuje množinu dalších „češtin“, tj. *češtinu jako jazyk cizí* (tu si osvojují jinojazyční mluvčí mimo ČR), *češtinu jako jazyk druhý* (tu si osvojují jinojazyční mluvčí na území ČR), a samozřejmě *češtinu jako jazyk rodný/první/mateřský* (prototypickým příkladem je dítě dvou českých rodičů, osvojující si jazyk v rodině a později řízené ve škole v České republice; k diskusi pojmu *mateřský jazyk* srov. Lachout 2017, s. 18). Na pomezí posledních dvou typů bychom pak mohli situovat ještě češtinu tzv. žáků-dětí s odlišným mateřským jazykem; tato cílová skupina početně narostla především s příchodem ukrajinských dětí do škol v České republice po vypuknutí konfliktu na Ukrajině. Z určité perspektivy lze češtinu jako cizí, druhý a zděděný jazyk vnímat souhrnně a označovat pojmem *čeština jako jazyk cílový*.